Мир Чәлал

СӘНӘТ вә ҺӘГИГӘТ

Мүһарибәнин илк айларында һәрби хәстәханаларлан бириндә, голундан яраланмыш шәмкирли бир әскәр ятырды. О, чаван, күчлү, тәнүмәнд бир огланды. Әлиндәки китабын бир сәһифәсини охуюр, мүәллифә күлүрдү. Мүәллиф орада әскәрә хитаб эдәрәк Короғлудан, Бабәкдән данышыр, әскәри ирәли еримәйә чағырырды. Әскәр китабы кәнара атыб мәгалә мүәллифинә сөйләнди:

— А залым оғлу, кимә вәз'и нәсиһәт охуюрсан! Вәтәни дә, Короғлуну да мән сәндән пис билмирәм вә пис дә севмирәм. Алман да мәним үчүн горхулу дейил. Мәним янымдан танкым ерисин, башым үстүндән тәййарәм учсун, архамдан топум сәсләнсин көрүм алман нә голот эләйәчәк.

О заман, мүһарибәнин әввәлиндә совет әскәри дүшмәнин күчлү тәрәфини билдийи кими, өзүнүн зәиф тәрәфини дә һисс эдирди. Демәли бу әскәрдә һәгигәт һисси вар иди. Бу һисси она әдәбийятчылар йох, **Сталин** вермишди. Һәгигәт һисси олан адам исә мәғлуб олмаячагды. Олмады да! Һәмин әскәр яхуд да онун әмиси оғлу, досту, йолдашы зәһмли совет танкларына отураг гәлбиндә кин, көзүндә гәзәб илдырымлары дүшмән үстүнә чумду. Һитлер ордусуну Сталинградда матәмә салды, Волгадан Берлинәчән хөйә-дөйә говду, ахырда ярала вәһшинин нәфәсини юvasында кәсди. Гызыл Ордунун һүчумлары, вәзь Сталин һәгигәтинин сайәсиндә, язычыларын бә'зән наһаг ерә э'тинасыз олдуғу ади риязийят дүстураларынын дүзкүн һесабланмасы нәтичәсиндә, гүввәләрин тәнасүбүнү дүзкүн йохлайыб агилли нәтичә чыхармаг сайәсиндә нәинки өз гүввәләримизин, һәм дә дүшмәнин, нәинки бир ордунун һәм дә әскәрин белә дөйүш мәһарәти, бачарығы вә гүдрәтинин һесаба алынмасы сайәсиндә чаһаншумул зәфәрлә баша чатдырылды. Марксизмин дә, ленинизмин дә күчү бу һәгигәтдәдир. Бәшәрийәти, бәшәр мәдәнийәтини фашизм әждәһасындан хилас эдән шәрәфли совет силаһынын да күчү бу һәгигәтдәдир. Мүәллимимиз вә устадымыз олан Горки бизи һәмишә буна, бу һәгигәтин идракына вә ин'икасына чағырырды. О, пролетариатын, совет һакимиййәтинин зәнкин гәләбә тәчрүбәләринин тәһлил эдәрәк дейирди: «Социализм реализми анчаг социалист тәчрүбәсинин фактлары әсасында ярана биләр».

Мәним фикримчә нә гәдәр ки, биз язычылар мүәллимимизин бу сөзүнү лазымынча дәрк этмәмишик, нә гәдәр ки, биз бу сөздән лазыми нәтичә чыхармамышыг үслуб һаггындакы мүнагишәләримиз дә анлашылмаз олачагдыр. Һәгигәтин дорғулары сайдығымыз сәнәткарлар өз исте'дадларынын күчүнү, өз әмәкләринин хейрини, өз хидмәтләрини, өз фикирләринин йүксәклийи я ачыглығыны көстәрмәк истәйирләрсә, һәр шейдән әввәл мүасир һәятдан, заманәмизин дүняны һейрәтә салан һадисәләриндән язмалыдырлар. Социализм реализми үсулу һәр шейдән әввәл буну тәләб эдир. Әлбәт ки, тарих дә, тарихи һадисәләрин тәсвири дә лазымдыр. Анчаг инди өз гәһрәманлыглары, өз әмәкләри илә дүняны дәйишән вә тарихә истигамәт верән совет адамларымызын иши вә һәяты, сәнәтин дә әдәбийятын әсас мөвзуу олмалыдыр вә илк плана чәкилмәлидир.

Социализм реализмини йийәләнмәк үчүн ән мүнасиб саһә вә һәят мүасир социалист һәятымыздыр. Бә'зи йолдашлара элә кәлир ки, сәнәткар бу күндән, һамынын көзү өнүндә олан вә һамыя мә'лум олан варлыгдан язанда, «һәддиндән артыг реалист оланда, романтикадан мәһрум олачаг, хәялы ганадланмаячаг вә саирә. Һалбуки, социализм реализми ени вә даһа йүксәк ярадычылыг үслубудур. О, инсанын гүдрәтинә даһа артыг вүс'әт верән, һадисәнин кечмишини, индисини, һәм дә кәләчәйини көрмәйә вә көстәрмәйә имкан верән бир үслубдур. Бу үслубда романтика, хүсусилә зәминдәси һәятда, варлыгда олан вә гидасыны һәгигәтдән алан ингилаби романтика лабүддүр. Буна көрә дә бизим реализми романтикая гаршы гоймаг вә ярадычы тәсәввүрүн айры-айры тәрәфләри олан бу хүсусиййәтләр арасында барышмаз зиддиййәт ахтармаг янлышдыр.

Бугүнкү нәсри мүлаһизәләрдә ән янлыш вә ән зиянлы шей, чәмийәти бир бирилә зидд ики гүтбә айырмаг, һадисәләри, инсанлары, дуйғулары гара вә гырмызы, пис вә яхшы дейә ики ерә бөлмәкдир. Белә олсайды, чәмийәт бу язычыларын дедийи кими ики бир-биринә зидд вә бир-бириндән айры бөлүнмүш олсайды, бир күнүн ичиндә оғруну да, әйрини дә, рүшвәтхору да, хаини дә, чанини дә тахтабити кими лап дағ су илә гырмаг, чәмийәти дипчәлтмәк оларды. Амма тәәссүф ки, чәмийәт белә дейил вә һеч бир заман белә олмамышдыр вә олмаячагдыр. Чәмийәт дә бир инсан вүчуду кими мүрәккәб вә һәр анда фәалиййәтдә олан бир үзвиййәтдир. Бу вүчудда һәят да, өлүм дә, сағламлыг да, хәстәлик дә, сәадәт дә, фәлакәт дә айрылмаз бир вәһдәт шәклиндә яшайыр вә бир-бири илә мүттәсил мүбаризә эдир. Сәнәткарын вәзифәси бу мүрәккәб мүбаризәни вә бунун апарычы мейлләрини дуюб көстәрмәк, вүчудун сағламлыг мейлләрини күчләндирмәк үчүн вачиб тәдбирләри көстәрмәкдән ибарәтдир. Даһа чәтин бир мүнагишә дә вардыр. О да бундан ибарәтдир ки, вурушан гүтбләр арасында зиддиййәт варса да мүлайим зиддиййәтдир барышма билән зиддиййәтдир. Йә'ни гәһрәманымызын гаршысында дуран һәриф дүшмән дейил, олса-олса күнаһкардыр; я нададдыр, я авамдыр, я горхагдыр я чаһилдир вә и. а. Белә мүнагишәләри тәсвир эдән әсәрләр язылмалыдыр я йох? Әлбәттә язылмалыдыр!

Әсәрин әсас тасларыны тәшкил эдән бир мүнагишәнин хәкатер э'тибарилә башгалашмасы сәнәткарлыг процессинин бүтүн башга чәһәтләринә дәрин тә'сир эдир ки, әсәрин тале тамамилә бу тә'сирин әсәрдә һисс олунмасы вә я олунмамасындан асылыдыр. Комедия язан йолдашларын гаршысында бу чәтинлик даһа бариз шәкилдә дурмагдадыр. Мән бу факта тәкчә юхарыда дедикләримә көрә йох, бир дә она көрә чәтинлик дейирәм ки, тәнгидчиләримизин дә көзү бир рәнкә алышыбдыр. Рәнки дәйишдинми, дәрһал көз гамашачаг, бири ики, икини дөрт көрәчәкдир. Комедияларын мүзакирәсиндә белә олур. Тәнгидчиләр барышмаян зиддиййәти әсәрдә көрәндә әсәбиләширләр.

Һазырки инсанын, совет адамынын һәтта күндәлик фәалиййәтиндә дәрин мүшаһидә илә сечилә биләр о гәдәр мүрәккәб вә ибрәтли һадисәләр вардыр ки, сәнәт бунларын гаршысында лагейд ола билмәз. Совет Иттифагы Гәһрәманы Нәчәфгулу Рәфиев йолдаш нәгл эдир ки, «Варавара кәндинә һүчума кедәндә мәним танкыма ротадан анчаг беш йүз метр гәдәр араланмаға ичазә вермишдиләр. Габагда кедән мән идим. Коллар арасындан адлаянда өзүмү фашист пиядаларынын арасында көрәндә онлары бир-бир тум кими чыртдамаға башладым. Гачыб гуртармаг истәйәнләрин далынча дүшдүм. Дүшмән мәрмиләри танкымы силкәләсә дә бахмырам, гаршыма кәлән пулемйотду, атәш нөгтәсидир, пиядадыр, әзирәм—өтүрәм. Командирим дә архадан телефон илә гышгырыр вә мәнә ачыгланыр ки, гайыт, тәксән! Мән исә тығына дүшдүйүм дүшмән пиялдасындан әл чәкә билмирәм, дөйүш һәваси, мәни командиримә гулаг асмаға гоймур!.. Дөйүш битәндән сонра командир Коваленко мәни чағырды. Батальон командири һирс илә үзүмә бахды вә сорушду:

— Ротада сәнин ерин һарада иди?

Мән истәдим дейәм ки, йолдаш командир, көзүм гызышды, рота зад билмирдим, бағышла!

Мән буну демәмиш батальон командири чийинләримдән тутуб мәни бәрк силкәләди, керийә итәләди, сонра үстүмә йүкүрүб мәни гучаглады өпдү, өпдү!

«— Сәни данлайырам, сөйүрәм—деди,—чүнкү сөзүмә бахмырсан!

— Сәни өпүрәм, чүнкү гәһрәмансан!»

Бу һадисәнин өзүндә дә инсанын мүрәккәблийини, заһирдә бизә схема шәклиндә тәсвир олунан мүбаризәләримизин мүрәккәблийини, дәринлийини, чох чәһәтлилийини, минләрчә маранлы, һеч бир вәчһлә мүсбәт вә мәнфи дейә ики гүтбә айрылмасы мүмкүн олмаян тәфсилатла долу һәяти һадисәләрин ганунилийини, тәбиилийини дүшүнмәк үчүн әсас вардыр.

Реалистләримизин (о чүмләдән өзүмү дә нәзәрдә тутурам) нәгсаны һәмин бу мүрәккәб вә дәрин тәфсилаты лайигинчә дүшүнмәмиш, һәзм этмәмиш гәләмә алмаларыдыр. Биз чох заман илк сәтһи мә'луматы алыб сүжет гурур, әсәр язырыг. Онда гәһрәманлар, биринчи нөвбәдә ярадычы гәһрәманлар сөнүк чыхырлар.

Бурада ән'әнәнин ишини дә унутмаг олмаз! Роман, повест, үмумиййәтлә кениш һәят левһәси верән нәср әсәри бизим классикләримиздә олмамышдыр. Сәнәтин бу чәтин шәкли, һәм дә бу күн бүтүн дүняда һаким мөвге кечән шәкли бизә ярамаг процессиндәдир. Ордубадинин тарихи романлары нүмунә сайылмаса да бөйүк тәчрүбәдир. Әбүлһәсәнин, Сүлейман Рәһимовун, Меһди Һүсейнин вә башгаларынын язылы әсәрләр бу йолдакы чәтинликләри рәдд этмәк уғрунда бөйүк хидмәтләрдир. Бу тәчрүбәләрин яхшы тәрәфләринин инкишаф этдирмәк, пис тәрәфләриндән узулушмәк, гәләми совет адамларынын тәләби вә шәрәфи сәвиййәсинә галдырмаг лазымдыр. Москва пленумундан вә бизим пленумдан мәгсәд бирдир. Бөйүк вә чаһаншумул бир һәгигәтин сәнәтдә экс олунмасыдыр. О, һәгигәти Сталин дилилә десәк беләдир: **«Үч ил бундан әввәл Һитлер бүтүн дүня гаршысында билдирмишди ки, онун мәгсәди Совет Иттифагыны парчаламаг вә Гафгазы, Украйнаны, Белорусия, Балтик өлкәләрини вә башга вилайәтләри ондан айырмагдыр. Һитлерин сәрсәм фикирләринә һәгигәт олмаг гисмәт олмады, мүһарибәнин кедиши бу фикирләри алт-үст этди. Һәгигәтдә, һитлерчиләрин сайыгладыглары шейин бир нөв тамамилә экси баш верди. Алмания тамамилә дармадағын эдилмишдир. Алман гошунлары тәслим олублар. Совет Иттифагы гәләбәни байрам эдир».**

Дүняны һейрәтә салан бу һәгигәтин сәнәтдә ифадәси лазымдыр! Гой бүтүн күчүмүз, сә'йимиз вә мәһарәтимиз бу мәгсәдә сәрф олунсун!

Азәрбайчан Совет Язычылары Иттифагынын пленуму

Сабит Рәһман

Комедиянын башлыча хүсусиййәтләриндән бири

Сәмәд Вурғун йолдаш өзүнүн долғун вә мүндәричәли мә'рузәсиндә Азәрбайчан әдәбиййатынын гаршысында дуран бүтүн вәзифәләри айдынлашдырды вә әдәбиййатымызын нөгсан чәһәтләрини бир-бир көзүмүзүн габағында нүмайиш этдирди.

Сәмәд йолдаш бир чох чәһәтләрдә һаглыдыр. О язычылары, шаирләри нәсрләри даһа чидди вә ири әсәрләр язмаға чағырыр. Язычыларымыз бу чағырышы дәриндән дүшүнмәлидир. Сүлейман Рәһимовун әсәри гәһрәманынын тәләб этдийи гәлын чилдли китаблары да мән бу чағырыш мә'насында баша дүшдүм. Бә'зи Үмумиттифаг саһәсинә чыхмалы вә бир чох дилләрә тәрчүмә эдилмәли бөйүк поэмаларымыз, романларымыз вә драматик әсәрләримиз даһа чох олмалыдыр. Бу чүр әсәрләрин язылмасы бир чох мүчәррәд мөвзуда апарылан мүбаһисәләрин гаршысыны алар вә бизим тәнгид илә мәшғул олан йолдашларымызы конкрет әсәрләр үзәриндә фикир сөйләмәйә чағырар.

Сәмәд Вурғун өз мә'рузәсиндә бизә ингилаби романтизмин әсас инкишаф йолларыны көстәрди. Реализмин дә хүсусиййәтләрини айдынлашдырмаг лазымдыр. Реализмин әсас маһиййәти, айры-айры типик инсанларын һәятла, торпагла, чәмийәт вә аилә илә әлагәсиндән доғараг бүтүн ән'әнәсилә, адәт вә хасиййәтилә чанлы бир шәкилдә тәсвиридир. Бә'зи йолдашлар исә инсаны йох, инсанлығы көстәрмәйи тәләб эдир. Бу заман инсан чанлылыгдан чыхыб сәһнәдә ағзындан афоризмләр ягдырмагла мәшғул олан мүчәррәд бир шәклә, бир плакат шәклинә дүшә биләр.

Фәлсәфә тәсвир эдилән инсанын реал һәятындадыр. Бу инсанын һәятдан узаг хырда ән'әнәләрдән, хасиййәтләрдән, аиләдән, достдан узаг ялныз көзәл сөзләр вә фикирләр сачмагла мәшғул олмасы бизим реал вә конкрет дүшүнән тамашачыларымызы инандырмаз.

Романтика ялныз социализм реализминин мәһсулу олдуғу заман чәмийәт үчүн хейирли ола биләр. Анчаг романтика һәр бир әсәр үчүн, һәр бир реалист әсәр үчүн зәрури дейилдир. Дүня әдәбиййатынын реализмин ән бөйүк нүмайәндәси Балзакдыр. Онун әсәрләриндә һеч бир романтика йохдур вә бу романтиканын олмамасы онун әсәрләри үчүн бир нөгсан да дейилдир.

Хәянәтлә мүбаризә эдән әсәрләр һәм оғруя, һәм дә доғруя лазымдыр. Оғру әкәр өз чинайәтләриндә чох дәринә кетмәйибсә йолундан тез дөнә биләр. Доғру да бә'зи тә'сирләр алтында бу йола доғру йөнәлмәз. Бу адамларын дүзкүн тәсвири лазымдыр. Мән өз әсәрләримдә бу чүр адамларла мүбаризәни әсас бир мәсәлә һесаб этмирәмсә дә, амма лазым көрүрәм.

Бизә күлмәкми лазымдыр, дүшүнмәкми? Һәр икиси лазымдыр. Элә бир дөвр олмайыбды ки, сатира лүзумсуз һесаб эдилсин. Комедия, сағлам күлүш хүсусән бөйүк бир мүһарибәдән галибиййәтлә чыхмыш бир чәмийәтә даһа чох лазымдыр. Тамашачы артыг сәһнәдәки топ түфәнк сәсиндән йорулмушдур. Симоновун «Белә дә олачагдыр» әсәриндә чәбһәдән кәлмиш бир дөйүшчү театра кетмәк, анчаг топ түфәнксиз бир тамашая бахмаг истәйир. О, өз тәләбиндә һаглыдыр. Бу саат бизим тамаша салонумузун ярыдан чохуну долдуран чәбһәдән гайытмыш дөшү медал вә орденләрлә долу дөйүшчүләрдир. Онлар һәгиги мүһарибәләр көрмүш, онларын күлмәйә эһтиячлары вә һаглары вардыр.

Комедиядан бир чох йолдашлар чидди һадисәләр, фәлсәфи дәринлик тәләб эдирләр. Бу тәләб комедиянын гаршысында гоюлмамалыдыр. Чүнкү бунлар ялныз драмая хасс олан шейләрдир. Комедияда һәр шейдән әввәл асанлыг, тез чата билмәк вә комик вәзиййәтләр олмалыдыр. Әкәр бунлар олмаса күлүш олмаз. Күлүшсүз дә комедия гафийәсиз вә вәзнсиз шеир кими бир шей олар.

Комедия мүтләг бир нагиллийи дөймәлидир. Тәкчә тәсадүфи һаллар әсасында комедия сүжети гурмаг мүмкүн дейил. Нөгсанларымызын дөйүлмәси исә бә'зи йолдашлары горхутмамалыдыр.

Комедиядан һеч бир заман романтик моментләр тәләб этмәк олмаз. Инсанлары ердән айырыб һаваларда учурмаг һәр заман хейирли нәтичә вермир. Бу аяғы ердән үзүлән инсан, бә'зи әсәрләрдә тәпәси ашағы элә ерә дәйир ки, мүәллиф һа чалышырса онун яраларыны бағлайыб гуртара билмир. Комедия бөйүк бир реализм тәләб эдир. Бурда романтика һаггында данышмаг мүмкүн дейил.

Пленумумузун әдәбиййатымызын гаршысында дуран бу мүһүм вә актуал мәсәләләри мүзакирә этмәси бизим үчүн чох лазым вә мәнфәәтлидир. Бурасы да марағлыдыр ки, язычыларымызын һәр бирисинин мүәййән олунмуш әдәби үслубу вә йолу вардыр. Бу исә бизим әдәбиййатымызын йүксәк инкишаф йолларилә кетдийини көстәрир.

Иляс Әфәндиев

ЙҮКСӘК СӘНӘТ УҒРУНДА

Бөйүк вәтән мүһарибәси вә онун парлаг гәләбәси язычыларымызын гаршысында кениш ярадычылыг үфүгләри ачды. Бу үфүгләр о гәдәр интаһасыз, о гәдәр чазибәдардыр ки, әли гәләм тутан һәр кәс онун рәнкин зияларла долу сонсуз фәзаларында ганад чалмаг эштиглә чырпыныр. Бу элә нәчиб, элә улви бир әмәлдир ки, сәнәт рүбаби онунла кетдикчә йүксәләчәк, даһа али, даһа гадир бир авазла сәсләнәчәк! Сәнәт йолуну тутуб кедән һәр бир совет әдибинин гәлби бу инамла яшайыр вә ярадыр. Бизим гәлбимиздәки ярадычылыг аловy әбәди вә сөнмәздир.

Биз өз әдибләримизи севирик, онларла фәхр эдирик. Буна көрә дә әсәрләримиздәки гүсурлары сәмими, меһрибан, эйни заманда амансыз, бир тәнгидлә ачыб көстәрмәйә чалышмалыйыг. Мән нәсримиздә һисс этдийим әсас нөгсанлардан данышмаг истәйирәм вә өз мүлаһизәләрими ялныз мүбаһисә тәригилә сөйләйирәм.

Дәфәләрлә гейд олундуғу кими нәсримизин ән мүһүм нөгсанларындан бири дәрин мә'нәвиййатлы, зәнкин дахили аләмә, йүксәк романтик дуйғулара малик, мүсбәт гәһрәманын һәлә яранмамасыдыр. Бу мүсбәт гәһрәман совет дөврүндә даһа камил вә даһа зәнкин олмушдур. Онда бир сыра ени, көзәл хүсусиййәтләр яранмышдыр. Һәятда тез-тез, бәлкә дә һәр күн тәсадүф этдийимиз бу адамы биз тәәссүф ки, һекайә вә романларымызда я һеч көрмүрүк вә я көрсәк дә севә билмирик. Чүнки мүәллиф онун һадисәләрин тәбии кедишиндә дейил, һавадан асылы вәзиййәтдә сахлараг гәсдән «яхшы» көстәрмәйә чалышыр, башыны тумарлайыр, ерли-ерсиз ағзына «һәкиманә сөзләр» вермәйә чәһд эдир. Бу «һәкиманә сөзләр» нечә йүз ил бундан габаг дәфәләрлә дейилмишдир. Мүәллиф инсанын мүрәккәб дахили аләмини, онун сайсыз-һесабсыз зиддиййәтләрини унудараг гәһрәманын һәр бир һәрәкәтини «яхшылыг», «ә'лалыг» кими гәләмә алыр. Языг адам, Балашын елү палтары киймиш атасынын вәзиййәтинә дүшүр, гуруюб галыр, бойнуну белә тәрпәдә билмир. Сонра мүәллиф башлайыр металдан гайрылмыш механики адамы радио илә идарә этдикләри кими өз гәһрәманыны һәрәкәт этдирмәйә: «Саға дөн! Фланкәсә бах! Бурада әхлаг барәсиндә бир нитг ирад эт!». Нәтичәдә белә олур ки, охучу, мүәллифин, һамыя чохдан мә'лум олан чейнәнмиш сөзләрини бу «механики гәһрәманын» ағзындан эшидәркән әснәмәйә башлайыр вә ахырда да ядында һеч нә галмыр.

О ердә ки охучу һисс этмәйә башлады, сән фан сөзү гәһрәманына гәсдән дедиртдин, чүнки сәнә белә лазымдыр. Орада артыг, сәнәт өз тә'сир күчүнү итирмәйә башлайыр. Флобер бу мәсәлә һаггында языр: «Мән элә күман эдирәм ки, романчы һеч бир мүнасибәтлә өз фикрини ачыгдан-ачыга гейд этмәмәлидир».

Бизә чох заман мүәллиф, адамлары яхшы—пис, мүсбәт—мәнфи дейә әсәрин лап әввәлиндән ики һиссәйә айырыр. Онларын тәгсирләри габагчадан язылыб бойунларындан асылыр. Флан гәһрәман мәнфидир. Она көрә дә мүәллиф дүняда тәсәввүр эдә билдийи, эшидиб көрдүйү бүтүн фәналыглары йығыб һәмин адама верир. Она даһа нә кими нөгсанлар исна вермәк һаггында баш сындырыр. (Мән өз дахилимиздә олан мәнфи адамларын көстәрилмәсини дейирәм). Нәсримиздә көстәрилән мәнфи адамларын әксәриййәти оғрулар, әйриләр, вичдан вә намусларыны пула, мәнсәбә сатанлар, өз хырда, сөнүк вә алчаг эһтирслары үчүн һәр шейи, дири-көзлү адамлары белә гурбан вермәйә һазыр оланлардыр. Бу адамларын тәнгиди лазымдырмы? Лазымдыр!

Лакин әсл мәсәлә орасындадыр ки, биз бу адамларын дахили аләмини, онларын этдикләри фәналыгларын сәбәбини, әсл маһиййәтини көрә билмирик. Биз онларын ятдыглары мүдһиш сәһнәләрин анчаг вә анчаг фотография илә алынмыш шәкилләрини көрүрүк. Онларын төрәтдикләри чинайәтләр һаггында гуру, һәйәчансыз нағыллар эшидирик вә бу бизи дарыхдырыр. Чүнки биз бу адамлары онсуз да һәятда көрмүшүк, онларын, мүәллиф нағыл этдийиндән дә артыг пис ишләринин шаһиди олмушуг.

Оғрудан, гатилдән бөйүк классикләр дә язмышлар. Раскольниковун чинайәт ишләдийи заман кечирдийи һаллары охудугда инсаны дәһшәт кәтүрүр. Китабы охуюб гуртарандан сонра охучу горхулу, мүдһиш бир юхудан айылмыш кими олур вә өз-өзүнә шүкүр эдир ки, нә яхшы бу юхуймуш, нә яхшы ки, онун һәятында белә бир иш олмамышдыр. Сәнәтин э'чазкар гүдрәти беләдир. Һәлә бурасыны унутмаг лазым дейил ки, Раскольников чинайәт вә рәзаләтин һөкм сүрдүйү бир дөврдә яшайырды. Онун кими минләрлә Раскольниковлар вар иди. Бизим заманәмиздәки чинайәткар исә мүсбәт бир дөврдә яшайыр. Намуслу адамларла иһатә олунмушдур. Буна көрә дә өз чинайәтини ишләдийи заман онун кечирдийи һаллар даһа дәһшәтли олмалыдыр.

Бизим нәсримиздә һәләлик ики гәһрәман вардыр. Бунлардан бириси әглә кәлән нөгсанларын һамысындан ари, нечә дейәрләр «әгли сәлим» саһиби, дикәри исә әглә кәлән нөгсанларын һамысына малик, чаһил вә надандыр.

Ахы бизә башга чүрә дә адамлар вар. Бизә дә елә адамлар вар ки, онлар чәмийәтимиз үчүн әсасән хейирли адамлардыр. Мәсәлән бири исте'дадлы мүһәндисдир, лакин гысганчдыр. О бириси яхшы, намуслу мүәллимдир, анчаг хәсисдир вә саирә... Белә нөгсанларын нәтичәсиндә бу хейирли адамларын башына чүрбәчүр гәза вә гәдәрләр кәлир вә бә'зән бу о гәдәр кәскинләшир ки, драмая кедиб чыхыр. Белә нөгсанлы, лакин намуслу адамлар бизә чох-чохдур. Лакин биз бунлары нәсримиздә көрмүрүк. Һалбуки, Толстоюн, Туркеневин гәһрәманлары әксәрән белә адамлардандыр. Мәнә элә кәлир ки, биз өз нәсримиздә бу чүрә адамлара даһа чох ер вермәлийик.

Бизим нәсримиздә әһвалатчылыг вардыр. Гәһрәманларын дахили аләмини ачыб көстәрмәк, онларын һәрәкәтини изаһ этмәк, сәбәбләрини көстәрмәк бәдии нәсрин әсас вәзифәләриндән икән, мүәллиф я бундан боюн гачырыр вә яхуд да садәчә бачармыр. Флобер демишкән эшянын, һадисә вә инсанларын руһуна нүфуз этмәк әвәзинә тәсадүфләрә, сәбәби мә'лум олмаян яланчы драматизмә, бир сөзлә десәк «әһвалатчылыға» гачыр. «Әһвалатчылыг» индики нәсримизин ән әсас гүсурларындан биридир.

Бизә чох заман мәнфи гәһрәман бүтүн бәдии нөгсанларына бахмаяраг мүсбәт гәһрәмандан үстүн чыхыр. Она көрә ки, биз һәмин мүсбәт гәһрәмандан алдығымыз интибалары өз романтик хәялларымызла ганадландырмырыг. Бизим нәсримиздә романтик һиссләр зәиф ганад чалыр. Бу барәдә «Меһман» әсәринин мүзакирәсиндә М. Ариф йолдаш чох доғру вә ағилли фикирләр сөйләди. Романтик һиссләри ганадландырмаг индики нәсримизин гаршысында гоюлмалы олан ән вачиб мәсәләдир. Бә'зи йолдашлар да вар ки, бу мәсәләни башга чүрә гоюрлар. Мәсәлән Оручәли йолдаш «Ачыг китаб» һаггындакы мәгаләсиндә белә гәрибә бир иддиа ирәли сүрүр ки, «Дүняда һансы бир бәдии әсәр ки, онда романтикалийин һеч бир ишарәси көрүнмәсин... Мадам ки, онсуз һеч бир мүһүм әсәр йохмуш, о бүтүн әсәрләрдә мөвчуд имиш даһа «романтика уғрунда» дейә аралыға бир шуар атмаг нә кими бир еникликдир?».

Әввәла мүчәррәд мә'нада «романтика уғрунда» дейә һеч кәс орталыға шуар атмыр. Һәятдан алдығын интиба вә тәсәввүрләри романтик бояларла йүксәлтмәк вә беләликлә дә ярадылан сурәтин һәртәрәфли, парлаг вә тә'сирли олмасына нала олмагдан данышылыр. Бөйүк реалистләр белә этмишләр. Оручәли йолдашын демәсиндән исә белә анламаг олур ки, һәр нә чүр язырсан яз, орада романтика өз-өзүнә олачаг.

Бөйүк реалистләр өз мүсбәт гәһрәманларыны һәмишә сағлам романтиканын күчү илә йүксәлдиб идеал дәрәчәсинә галдырмышлар. Рус нәсриндәки китаблары, Мария Балконскаялары, Наталялары хатырлаяг. Бунларын һәр бири охучунун нәзәриндә гадын гүдсиййәти вә алиҹәнаблыгынын бир һейкәли кими йүксәлир...

Мән мүсбәт гәһрәманын зәиф чыхмасынын бир сәбәбини дә онда көрүрәм ки, биз бә'зән әсәрин шәкил чәһәтинә, көзәл чыхмасына аз фикир веририк. Илк әглимизә кәлән сәһнәни язырыг. Әсәрин үзәриндә аз ишләйирик. Артыг сөзләр, узун вә бә'зән о гәдәр дә айдын олмаян диалоглар ишләдирик. Бизә «зөвг сәлим» йә'ни «өлчү һисси» дейилән дуйғу бә'зән зәиф тәзаһүр эдир. Мәсәлән бир чүмләдә ифадә олуначаг фикри дөрт-беш сәһифәдә веририк. Кичик бир һекайәдә сәрбәстчә тәсвир олуна биләчәк бир һадисәни бөйүк бир повест эдирик. Чехов өйрәдирди ки, «һекайәнин мәзмунуну элә көтүр ки, ону истәдийин заман роман дәрәчәсинә гәдәр бөйүтмәк мүмкүн олсун. Амма һеч бир заман да роман этмәк фикринә дүшмә».

Горки дә белә өйрәдирди. Бөйүк реалист әдибләримиз Чәлил Мәммәдгулузадәнин, Әбдүррәһим бәйин маһир бир усталыгла язылмыш вә дүня әдәбиййатында кичик һекайә жанрынын ән көзәл нүмунәләриндән олан өлмәз һекайәләри бу фикир үчүн ән яхшы мисалдыр.

Мә'лум олдуғу үзрә һәр бир бәдии әсәрдә фикир кенишлийи, сөз хәсисанәлийи әсас шәртләрдәндир. Мүасир дүня әдәбиййатында бу чәһәтә чох фикир верилир. Хемингуэйин, Кол Дуэлин вә саирәләринин һекайәләриндә бөйүк бир фикир һейрәт эдиләчәк дәрәчәдә гыса, сых, фәгәт айдын вә тә'сирли мүкалимәләрдә верилир.

Тәнгидимиз дә бә'зән әсәрин сәнәткарлыг чәһәтинә икинчи дәрәчәли мәсәлә кими бахыр. Мәсәлән бир тәнгиди мәгаләни охуянда көрүрсән ки, мүәллифин фикринчә һаггында данышылан әсәрин дили нөгсанлыдыр, артыг ерләри чохдур, тәсвирләри гейри тәбии вә чансыздыр. Лакин бүтүн бунлара бахмаяраг тәнгидчи һәмин әсәри «бөйүк әсәр» һесаб эдир. Нә үчүн? Бу она бәнзәйир ки, дейәсән бу халчанын рәнкләри солғундур, нахишләри мүнасиб дейил, күлләринин бири бөйүк, бири кичикдир, ипи назик әйрилмәйиб. Амма халы чох гиймәтлидир. Әлбәттә бәдии әсәр халы дейил, лакин мәзмун нә гәдәр көзәл вә дәрин олурса олсун, онун ифадә шәкли зәиф олдугда әсәр зәиф, марагсыз чыхачаг. Буну демәклә мән ени бир Америка кәшф этмирәм. Бу чохдан һамыя мә'лум олан мәсәләдир. Көзәл шәкил үчүн эһтирасын, дәрин мәзмун лазым олдуғу кими, һәмин мәзмун үчүн дә парлаг шәкил лазымдыр.

Нәһайәт язычылыг мәдәниййәти һаггында бир нечә сөз.

Һеч шүбһәсиз ки, бизим әдибләримиз чох исте'дадлы вә мүасир мәдәниййәтә саһиб адамлардыр. Лакин бә'зи һаллар олур ки, биз ярадычылыг ишимиздә өз билийимиздән вә я даһа чох билик алмаг имканымыздан аз истифадә эдирик. Чох язмаға тәләсәрәк, исте'дадымыза куванәрәк бә'зән аз охуюруг, аз өйрәнирик. Һалбуки, хүсусилә нәсрләр үчүн мүмкүн олдуғундан да чох охумаг һава вә су гәдәр зәрури бир шейдир. Отуз биринчи илдә Горки язырды ки, «бизә чох исте'дадлы әдибләр вардыр. Әкәр онлар тәләсик язмаға көстәрдикләри һәвәслә дә охуюб өйрәнсәйдиләр габилиййәтләри даһа да сүр'әтлә инкишаф эдәрди». Толстой Горки илә олан сөһбәтләринин бириндә охумаг зәрурилийиндән бәһс эдәрәк демишдир: «Әкәр мән Стендалын «Пармская Шартреза» әсәрини охумасайдым «Һәрб вә сүлһ»үн һәрб сәһнәләрини яза билмәздим». Бөйүк язычыларын һәятындан даһа нә гәдәр белә мисаллар кәтирмәк олар...

Мән бурада көстәрилән нөгсанларын кеч-тез ортадан галдырылачағына эминәм. Бизим һәр биримиздә ярадычылығымызын кәләчәйинә сарсылмаз бир инам, сөнмәз бир үмид вардыр. Бу руһ бизи яшадачаг вә ирәлийә доғру апарачагдыр.

Азәрбайчан Совет Язычылары Иттифагынын пленуму. Ичлас салонунун үмуми көрүнүшү.